

8. Тимофєєва М.І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6 (230). С. 169–178.
9. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Київ. нац. екон ун-т ім. В. Гетьмана, 2006. 219 с.
10. Устинов С.О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 90–95.
11. Кандиба С. Поняття адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. № 1. 2020. С. 101–105. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/19.pdf> (дата звернення: 12.05.2024).
12. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Міжнародний документ від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 05.05.2024).
13. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20/ed20230907#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
14. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20240101#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
15. Коханчук С.С. Термінологічне узгодження поняття «інвалід» чи «особа з інвалідністю» в законодавстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. ч. 3. 2016. С. 50–55. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2016/2/tom_3/vip2_3_2016.pdf#page=50 (дата звернення: 13.05.2024).
16. Чистоклетов Л., Хитра О. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. № 3 (27), 2020. С. 173–180. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/7c6857d5-4d92-4a7b-87db-d1508e5ea235> (дата звернення: 13.05.2024).
17. Надьон О.В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Вип. 39. Т. 2. С. 17–21. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32754> (дата звернення: 20.05.2024).
18. Авер'янов В.Б. Доктринальні засади сучасного розвитку і реформування українського адміністративного права. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2002. С. 60–73.
19. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 141–145.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.14>

МАТУСЕВИЧ А.Л.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ

CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS AND FREEDOMS

У статті було надано змістовну та вичерпну теоретико-правову характеристику поняттю та змісту адміністративно-правового статусу дитини та засад її правової охорони, що сукупно з аналізовуваними положеннями законодавства України та думками вчених надалі, дозволить обґрунтувати важливі теоретико-практичні ви-

© МАТУСЕВИЧ А.Л. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права)

сновки. Приймаючи нові або змінюючи чинні правові норми, які регулюють питання правового статусу дитини, потрібно особливо приділяти увагу такому принципу правотворчої діяльності, як системність, який полягає в тому, що процес створення правових норм – це єдине ціле. Іншими словами, з позицій системності будь-який нормативно-правовий акт, що розробляється, повинен органічно інтегруватися в існуюче правове поле і у цьому зв'язку обов'язково потрібно враховувати чинне законодавство, узгоджуватися з його положеннями, орієнтуючись при цьому на перспективні соціальні очікування. Лише таким чином можна забезпечити справжню стабільність правового регулювання та уникнути «перевиробництва» нормативного матеріалу. Слід зазначити, що вказана вимога, яка ґрунтується на основних міжнародних та європейських конвенціях, присвячених забезпеченню прав, свобод та інтересів дитини, в цілому втілена у національному законодавстві України. Зокрема, серед загальних засад регулювання сімейних відносин Сімейний кодекс України у ч. 9 ст. 7 закріплює, що сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Крім цього, ч. 3 ст. 151 Сімейного кодексу України передбачає, що батьки мають право обирати форми та методи виховання дитини, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства. Недоцільним є виділення саме засобів масової інформації, як ефективних інструментів забезпечення прав і свобод дитини, а натомість необхідно підкреслити важливість публічності та прозорості в контексті життєдіяльності окремих осіб, оскільки саме гласність і публічність дозволяють забезпечувати дотримання прав і свобод дитини в цивілізованому демократичному суспільстві, що дозволяє ефективно використовувати механізми державно-правового захисту прав і свобод такої дитини, а також убезпечувати її від деструктивних соціально-правових факторів.

Ключові слова: права дитини, правова охорона, відповідальність, міжнародне право, дотримання прав.

The article provided a meaningful and comprehensive theoretical-legal characterization of the concept and content of the administrative-legal status of the child and the principles of its legal protection, which, together with the analyzed provisions of the legislation of Ukraine and the opinions of scientists, will allow to substantiate important theoretical-practical conclusions. When adopting new or changing existing legal norms that regulate the issue of the legal status of a child, special attention should be paid to such a principle of law-making activity as systematicity, which consists in the fact that the process of creating legal norms is a single entity. In other words, from the point of view of systematicity, any normative legal act that is being developed must be organically integrated into the existing legal field, and in this connection it is necessary to take into account the current legislation, agree with its provisions, while focusing on prospective social expectations. This is the only way to ensure the true stability of legal regulation and avoid "overproduction" of regulatory material. It should be noted that the specified requirement, which is based on the main international and European conventions dedicated to ensuring the rights, freedoms and interests of the child, is generally embodied in the national legislation of Ukraine. In particular, among the general principles of regulation of family relations, the Family Code of Ukraine in Part 9 of Art. 7 establishes that family relations are regulated on the basis of justice, good faith and reasonableness, in accordance with the moral principles of society. In addition, part 3 of Art. 151 of the Family Code of Ukraine provides that parents have the right to choose the forms and methods of raising a child, except for those that contradict the law and moral principles of society. It is impractical to single out the mass media as effective tools for ensuring the rights and freedoms of the child, but instead it is necessary to emphasize the importance of publicity and transparency in the context of the life activities of individuals, since it is publicity and publicity that make it possible to ensure the observance of the rights and freedoms of the child in a civilized democratic society, which allows to effectively use mechanisms of state-legal protection of the rights and freedoms of such a child, as well as to protect him from destructive socio-legal factors.

Key words: *children's rights, legal protection, responsibility, international law, observance of rights.*

Актуальність теми. Актуальність питання правового статусу дитини зумовлена необхідністю забезпечення додаткових гарантій правового захисту неповнолітніх осіб. Проте, незважаючи на підвищений інтерес науковців та юристів-практиків до проблеми дотримання прав дитини в Україні, невирішеними залишаються питання концептуального поняття правового статусу дитини та його місця у теорії конституційного права [1].

Питання забезпечення правами і свободами дитини в Україні особливо в умовах воєнного стану, гостро та системно постають в дослідженнях учених, що потребує та створює обставини додаткового їх дослідження, а також пошуку шляхів вирішення актуальних проблемних питань пов'язаних із ними.

Права і свободи дитини дитини, як комплексна теоретико-правова категорія відображається, як у дослідженнях вчених та науковців так і в законодавстві України. Переважна більшість норм, що регламентують правовий статус дитини в Україні а також норм, що забезпечують дотримання цих прав і свобод та їх захист, викладені одразу в декількох нормативно-правових актах, що відповідно розширює предмет і об'єкт зазначеного дослідження та потребує більш суттєвої наукової уваги до цього питання а також комплексного дослідження відповідних положень законодавства з метою утворення комплексного розуміння щодо відповідного правового інституту.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері забезпечення охорони прав і свобод дитини.

Метою статті є аналіз проблемних питань поняття та сутності адміністративно-правової охорони прав і свобод дитини.

Виклад основного матеріалу статті. Категорія правового статусу дитини порівняно недавно введена в науковий лексикон юриспруденції, що з формально юридичної сторони обумовлено, перш за все, ратифікацією більшістю країн світу Конвенції ООН про права дитини і внесенням відповідних змін до національних законодавств. У зарубіжних дослідженнях поняття правового статусу дитини нерідко розглядається здебільшого як етична, політична, ніж суто юридична, категорія, хоча при цьому йдеться все ж таки про права, обов'язки і відповідальність дитини [2].

Зміст правового статусу трактується, як складовий елемент правового становища, і включає тільки права і обов'язки особи, деколи з урахуванням законних її інтересів. Обмеженість такого уявлення про правовий рівень існування особистості уже давно піддавалася обґрунтованій критиці [3]. Приблизно на такій же позиції стоїть Я. М. Квітка, яка визначає правовий статус неповнолітнього громадянина як сукупність юридичних прав і обов'язків підлітка в суспільстві, реалізація яких забезпечується соціальними, економічними, правовими й організаційними гарантіями [4]. Зазначимо лише певну обмеженість, а можливо й недосконалість цього визначення, обумовлену, очевидно, предметом дослідження, яким була адміністративна делікатність неповнолітніх. По-перше, Я. М. Квітка дає визначення не правового статусу дитини, а правового статусу неповнолітнього громадянина, що зрозуміло, обмежує її визначення лише громадянами України, які досягли 14-річного віку. По друге, застосований термін «підліток», який хоча й використовується в юриспруденції, але як правило, в кримінологічній літературі.

За запропонованим Л. А. Ольховик визначенням правовий статус дитини – це заснована на правоздатності та дієздатності система суб'єктивних та інших прав та юридичних обов'язків, які неповнолітня особа може мати з моменту народження до виникнення повної дієздатності та набувати в процесі життя залежно від віку та стану психіки [5].

С. П. Коталейчук запропоновано класифікацію прав дитини, але вона мало що дає для виявлення особливостей правового статусу дитини, для формування його як родового (спеціального) статусу. З метою усунення цієї прогалини у конструюванні правового статусу дитини автором запропоновано ввести наступну класифікацію прав дитини: загальнолюдські права і свободи особистості, адаптовані до особливого суб'єкта – дитини; ювенальні (спеціальні) права і свободи. Ці групи прав та свобод дитини у системі ювенального права складають субінститути правового статусу дитини. В їх складі перебувають як норми природного, так і позитивного права [6].

Водночас, на нашу думку, питання розширення чи обмеження змісту правової норми з метою захисту дитини, не може розглядатися як ефективний інструмент забезпечення їх прав і свобод оскільки правовий статус дитини в Україні є не похідним від інших, а окремим самостійним правовим інститутом, що забезпечує дотримання прав і свобод дитини в різноманітних

соціальних обставинах. Єдиним ефективним критерієм, що може впливати на правовий статус дитини в Україні, може бути вік, що безпосередньо впливає на наявність чи відсутність такого правового статусу в конкретній особі.

До субінституту загальнолодських прав і свобод дитини відносяться норми права, які встановлюють:

1) право дитини на життя та охорону здоров'я. На думку Львової О.Л. «викривлене ставлення до людини та її життя, яке набуло у світі глобального розмаху, руйнівно впливає й на інші важливі соціальні інститути, зокрема, на інститут сім'ї» [7].

2) право на ім'я і громадянство. У відповідності до Сімейного кодексу батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану, що засвідчується Свідоцтвом про народження (ст. 144). Підстави для набуття дитиною громадянства визначені Законом «Про громадянство України» [8] і за своєю повнотою охоплюють всі можливі варіанти набуття громадянства України дитиною і практично виключають можливість неотримання дитиною громадянства: за народженням (у відповідності до «права крові» і «права ґрунту»), за територіальним походженням; внаслідок прийняття до громадянства України, поновлення в громадянстві України, внаслідок усиновлення, внаслідок встановлення над дитиною опіки або піклування, з перебуванням у громадянстві України одного або обох батьків дитини, внаслідок встановлення батьківства (ст.ст. 7-12, 14-15). У відповідності до принципу участі дитини у вирішенні справ, які її безпосередньо стосуються, набуття громадянства України дітьми у віці від 14 до 18 років може відбуватися тільки за їхньою згодою (ст. 16);

3) право на достатній життєвий рівень. Це право є одним з найбільш дискусійних щодо його змісту та реалізації в Україні. Конституція України обмежує зміст цього права достатнім харчуванням, одягом та житлом для особи та її сім'ї (ст. 48). Згідно із Законом «Про охорону дитинства» щодо дитини зміст цієї правової норми розширюється, адже дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку (ст. 8). Гарантією реалізації цього права виступає державна допомога сім'ям з дітьми, тобто грошові виплати сім'ям з дітьми у визначених державою випадках, що виплачуються щомісяця, одноразово або періодично з Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, з Державного бюджету та інших бюджетів, визначених законом, з метою поліпшення матеріального становища сімей з дітьми та створення найсприятливіших умов для розвитку підростаючого покоління [9];

4) право на вільне висловлювання думок та одержання інформації. Відповідно до Закону «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Дітям забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, що сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю (ст. 9). Це право має певну специфіку: інформація, одержувана дитиною, по-перше, має відповідати віку дитини, по-друге, не шкодити її моральному благополуччю. Забороняється пропагування у засобах масової інформації культури насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини (ч. 4 ст. 20). Законом «Про захист суспільної моралі» забороняється розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед неповнолітніх (ст. 7) [10];

5) право на звернення до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації. Слід відзначити, що це право є одним із слабо адаптованих до вікових особливостей дитини прав людини. Щодо дитини конкретизований тільки порядок звернень дитини у випадку жорстокого поводження з нею [11];

6) право на захист від усіх форм насильства. Загальна дефініція насильства в національному законодавстві відсутня. Натомість існує дефініція домашнього насильства. Насильство щодо дорослого члена сім'ї включає будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю (ст. 1) [12]. Отже, цей делікт може бути тільки умисним і з матеріальним складом.

Узагальнення представлених різноманітних точок зору щодо структури та змісту правового статусу дитини та здійснений аналіз формальних джерел ювенального права України є підґрунтям наступної характеристики структури та змісту правового статусу дитини. Статусний характер таких характеристик становища особистості, як громадянство (без громадянство, поліпатризм) і правосуб'єктність не викликають сумніву, адже громадянство (без громадянство, поліпатризм) є юридичним фактом-станом, а правосуб'єктність неможливо «відірвати» від прав та обов'язків, передумовою яких вона виступає. Отже, правосуб'єктність є складовою частиною правового статусу дитини [13].

Правосуб'єктність, як правова категорія чітко простежується в правовому статусі дитини, якщо проводити аналогію з засадами кримінального права, оскільки в системі кримінального законодавства України існує система вікових порогів, що прямопропорційно пов'язана з можливістю притягнення до кримінальної відповідальності тих чи інших осіб. Так, за певні правопорушення кримінальна відповідальність настає з 14 років, за певні правопорушення з 16 років, а за деякі категорії кримінальних правопорушень відповідальність настає лише з 18 років, тобто повноліття.

Правоздатність дитини виступає як характеристика абстрактних можливостей, визначених природою дитини, що реалізуються у володінні правами і обов'язками. Особливістю правоздатності дитини є її динамічний характер, що розвивається, із загальною тенденцією до «наповнення» її об'єму у міру дорослішання. Якщо новонароджена дитина є всього лише пасивним носієм суб'єктивних прав на життя, ім'я, виховання та ін., то у міру соціалізації в її свідомості формуються правові установки, вона навчається здійснювати правові дії, ухвалювати юридичні значущі рішення, нарешті, вступати у правові відносини.

Не заперечуючи певної раціональності такої точки зору, можна сказати, що в реальності це співвідношення є складнішим і плани здатності бути суб'єктом права і в плані володіння правами і обов'язками. Здатність бути суб'єктом права у дитини, очевидно, слід трактувати як можливість, що формується, розвивається. Діти, на відміну від дорослих, не здатні бути носіями низки суб'єктивних прав (наприклад, виборчих). Їх правоздатність має менший об'єм в порівнянні з дорослими. Проте не можна трактувати правоздатність дитини як обмежену, оскільки обмеження правоздатності можливо тільки на підставі судового рішення, але жодною мірою не витікає безпосередньо із закону. В той же час діти є носіями ряду юридичних властивостей, відсутніх у дорослому. Так, вони здатні бути носіями тільки їм властивих ювенальних прав і обов'язків; саме у дітей є наявною здібність до правової соціалізації (принаймні, первинної).

Враховуючи норми і положення, а також конструктивні особливості законодавства України необхідно зазначити на тому, що обов'язки дитини хоч і притаманні відповідному правовому статусу, відповідальність за їх невиконання покладається на батьків такої дитини або ж особи, яка несе відповідальність за неї. Таким чином, хоч правовий статус дитини і передбачає наявність обов'язку здобуття повної загальної середньої освіти відповідальність за невиконання цього обов'язку буде цілком і повністю покладена на осіб, що несуть відповідальність за неї.

Україна, як і будь-яка інша демократична держава, дбає про своє майбутнє. Задля цього виявляються певні чинники, які створюють загрозу життю і нормальному розвитку дітей у сучасних умовах, визначаються шляхи їх подолання. Не меншою проблемою є захист прав дитини. Маються на увазі не лише специфічні права дітей, а й порушення невід'ємних прав людини, які є основою, головним стрижнем у регламентації основних прав та свобод усіх категорій людей: дітей, жінок, громадян, осіб без громадянства та ін [14].

Набагато менше уваги приділяється такому важливому елементу правового статусу дитини, як її право та обов'язок. Дитина – це не лише об'єкт захисту і охорони, а й самостійний хоч і особливий суб'єкт права з усім спектром соціальних зв'язків – правами, інтересами, обов'язками, відповідальностями.

Дискусійним є питання про співвідношення прав та інших юридичних можливостей дитини: свобод, інтересів. Конкретні приклади законних інтересів дітей: наявність дитячих майданчиків поблизу від місця мешкання, можливість літнього відпочинку в дитячих таборах, вступ до шлюбу за наявності поважних причин (Сімейний кодекс України) та ін. Тобто, як бачимо, інтереси знов-таки подаються через призму прав або як їх протилежність, або як мета.

В ювенальному законодавстві України використовуються терміни: «найкращі інтереси дитини», «інтереси дитини», «законний інтерес дитини». Перший з цих термінів використовується для визначення мети та основоположного принципу ювенального права і звернений до суспільства та держави: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними

чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» (ст. 3 КПД).

Висновки. Термін «законний інтерес дитини» згідно з офіційним тлумаченням Конституційного Суду України є тотожний поняттю «охоронюваний законом інтерес» і означає «прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним суб'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально правовим засадам» [15]. Серед таких законних інтересів – інтерес в охороні здоров'я, фізичному і духовному розвитку, навчанні. Порушення законних інтересів дитини є підставою для звернення дитини до органів та служб у справах дітей, юридичної відповідальності батьків тощо.

Отже, в ювенальному праві України загально правовий термін «інтерес» визначає різні грані юридичних можливостей дитини та обов'язків батьків, держави, суспільних інституцій.

Загальновідомо, що права людини першопочатково формувались виключно щодо вільних, білих дорослих чоловіків. Жінки, діти, раби, що подекуди існували навіть у розвинутих країнах, до першого та другого покоління прав людини не були допущені. Отже, про права дитини можна говорити тільки стосовно третього покоління прав людини, із застереженням, що остаточно їх система склалась в межах четвертого, сучасного покоління прав людини.

Список використаних джерел:

1. Юхта О. Г. Теоретико-правовий аналіз концептуального поняття «правовий статус дитини». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 71–76.
2. The Moral and Political Status of Children/ Ed. Archard D.Macleod C/M/ – Unaversity of Victoria (Canada). 2002. 250 p.
3. Орзих М.Ф. Особистість і право. Одеса. Юрид. літ-ра, 2005. С. 47.
4. Квітка Я.М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2002. С. 45.
5. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Харківськ. Ун-т внутр. справ. – Х., 2006. – С. 4.
6. Юхта О. Г. Теоретико-правовий аналіз концептуального поняття «правовий статус дитини». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 71–76.
7. Львова О.Л. «Нові права» людини як аномалія права: Правова держава, щорічник наукових праць, випуск двадцять четвертий / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2013. С. 107.
8. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. Режим доступу <http://zakon1.gada.gov.ua> (остання редакція від 20.06.2007).
9. Кулачок Л.В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2003. 19 с.
10. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 14. Ст. 192.
11. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поведіння з дітьми або реальної загрози його вчинення: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16 січня 2004 р. № 5/34/24/11.
12. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789 ІІІ.
13. Крестовська Н.М. Ювенальний правовий статус. Наукові праці Одеської національної юридичної академії / гол. ред. С.В. Ківалов. Одеса : Юридична література, 2009. Т. 8. С. 278–284.
14. Права і свободи неповнолітніх у системі прав і свобод громадян України. URL: <http://mego.info/матеріал/12-права-і-свободи-неповнолітніх-у-системі-прав-і-свобод-громадян-у-країні>
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004// Офіційний вісник України. 2004. № 50. Ст. 3288.